

Веклинець Л.М., Разумейко М.С. НОВИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Офіційною наукою часів тоталітаризму поширювалась думка, що в українській літературній мові дожовтневого періоду практично була відсутня наукова термінологія. “Тільки після Жовтня українська літературна мова виробила собі термінологічну лексику... Фактично термінологічна лексика є надбанням української літературної мови радянської епохи” [1]. Розвіяти це необ’єктивне твердження можна було лише шляхом вивчення історії української наукової термінології і особливо – шляхом створення історичних термінологічних словників. Чи не першою публікацією в цьому плані був короткий словничок фонетичної та граматичної термінології наукових і публіцистичних праць І.Я. Франка [2] (біля 100 термінів), в якому після реєстрованого слова-терміна в дужках подавалась цифра, що вказувала на кількість засвідчених випадків уживання цього терміна у творах письменника, а далі йшла цитата з творів І.Я. Франка, що ілюструвала особливості вживання терміна. Саме цитати-ілюстрації та невеликі коментарії до них були незаперечним доказом реальності існування тих чи інших термінів у “дожовтневій” українській літературній мові. Цей словничок, хоч і був першою публікацією такого типу, мабуть не привернув до себе уваги. Проте в 1966 році в академічному видавництві “Наукова думка” виходить “Словник літературознавчих термінів Івана Франка” [3], який одразу ж одержав високу оцінку літературознавців [4], мовознавців [5], письменників [6] і фактично започаткував словники такого типу. Майже всі рецензенти відзначили, що словник показав не лише велич І.Я. Франка, але й досягнення української літературної мови кінця XIX – початку XX ст. в галузі розвитку наукової термінології. Та після виходу словника за “вільнодумство” потрапили в немилість влади як автори, так і відповідальний редактор словника відомий філолог М.Х. Коцюбинська. І дослідження історії української наукової термінології майже до кінця 80-х років XX ст. перестало бути актуальним. Лише в початку 90-х років появляються праці Л.О. Симоненко, М.С. Разумейко, Л.М. Веклинець та ін. У 1997 році виходить у світ “Словник літературознавчих термінів Івана Огієнка” [7], а в 2000 році – “Словник філологічних термінів Михайла Драгоманова” [8]. Отже, можна сказати, що започаткований Є.С. Регушевським тип історичних термінологічних словників не лише сприяв справі критики безпідставного твердження про “радянське” походження української наукової термінології, але і дав науково достовірний матеріал для створення у недалекому майбутньому фундаментальних історичних словників української термінології. Найновішим підтвердженням сказаної вище думки є “Словник філологічної термінології та номенклатури творів М.С. Грушевського” О.С. Масликової [9]. Цей словник та згадані вище словники Є.С. Регушевського, Віталія Мацька, В.В. Деркача уже можуть стати основою для побудови історичного словника української літературознавчої термінології, потреба в якому давно назріла.

Словник О.С. Масликової, як це і повинно бути у такій книзі, розпочинається передмовою, в якій дано короткий історичний екскурс у проблему вивчення української філологічної термінології (переважно літературознавчої, фольклористичної та мовознавчої), визначено основні тематичні групи філологічних термінів (їх названо вісім), вживаних М.С. Грушевським, а також вказано на структуру словника та джерела. Основний же обсяг книги [с. 8–255] становить сам словник. Він побудований за алфавітним принципом із послідовним додержанням його в словникових статтях на всі літери. Це найбільший за обсягом словник філологічної термінології української мови кінця XIX – початку XX ст. [10]. У порівнянні зі словниками-попередниками рецензований словник має і ту перевагу, що у ньому не лише реєструється та тлумачиться термін (і всі його значення та відтінки), але і подається вказівка про кількість випадків конкретного терміна у творах М.С. Грушевського. Це дає змогу більш-менш точно судити про частотність вживання терміна (у порівнянні термінами-дублетами чи фонетико-морфологічними варіантами того самого терміна). Наприклад, якщо термін “вірш” (враховуючи і складні терміни типу “вірш народний”, “вірш нерівноскладовий”, “вірш рівноскладовий”, “вірш рецитаційний”, “вірш силабічний”, “вірш різдвяний”, “вірш шкільний” і т.п.) вживається М.С. Грушевським майже 200 разів, то термін “вірша” (пор. ще “вірша тристрофна”, “вірша рівноскладова” і под.) засвідчено менше 30 разів. Отже, зрозуміло, що М.С. Грушевський надавав перевагу варіантові “вірш”. Крім цього, термін “вірша” він частіше вживав при аналізі творів давньоукраїнської літератури. Подібний факт можна навести з термінами-дублетами “література” – “письменство” – “красне письменство” – “словесність”. Якщо термін “література” (поряд зі складними термінами типу “література агіографічна”, “література світова”, “мемуарна література”, “література новітня” та номенклатурами типу “українська література”, “літератури слов’янські” і под.) вживається понад 600 разів, то всі дублети разом взяті засвідчені менше 100 разів. У свою чергу термін “словесність” вживається ще зі значенням “фольклор”. Проте у ряду “фольклор” – “усна література”, “усна словесність” – “усна творчість” – “усна традиція” абсолютно переважає у М.С. Грушевського сучасний термін “фольклор”.

Аналіз словника О.С. Масликової свідчить про досить повний (майже цілком сучасний) реєстр термінів в історії давньої української літератури та в фольклористики, якими користувався М.С. Грушевський. Щодо тлумачень та пояснень засвідчених термінів принципових претензій до авторки словника немає. Зрозуміло, що у своїх поясненнях вона користувалась відомими загальномовними та термінологічними словниками, словниками іншомовних слів та енциклопедіями. Неточностей (а особливо - анахронізмів) при тлумаченні не допущено. У ряді випадків О.С. Масликова подає власні пояснення. Це буває тоді, коли пояснюється рідкоживаний термін чи номенклатура (напр., “некунштований стих”, “паноплія”, “рецитація”, “ригоризм”). В окремих, правда, випадках, є тлумачення термінів не досить повні, загальні (напр., “співова строфа” – сукупність рядків із пісні, об’єднаних ритмічно і за змістом).

Є зауваження до деяких цитат-ілюстрацій: вони занадто укорочені авторкою і не сприймаються як закінчений текст, не розкривають змісту терміна (“... ми спостерігаємо багаті пережитки старої культурної пісні...” – с. 107; “... писання Мономаха в літописній збірці Мніха Лаврентія” – с. 79 і под.).

Загалом же у словнику О.С. Масликової засвідчено літературознавчу термінологію, вживану М.С. Грушевським, яка стосується всіх аспектів літературознавчого дослідження письменницьких та фольклорних художніх творів. Можна сказати, що це, з одного боку, свідчення глибини теоретико-літературних та фольклористичних спостережень великого вченого, а, з другого, це незаперечне свідчення розвиненості термінологічної системи української літературної мови в кінці XIX – на початку XX ст., мови, яка долаючи всі соціальні та політичні перешкоди, зуміла стати в рівень з багатьма європейськими мовами того часу, зуміла розкрити свої невичерпні і всебічні можливості як національної мови високоцивілізованої нації, що має всі перспективи духовного, культурного, наукового, державного прогресу.

1. Плющ П.П. Історія української літературної мови. – К.: Вища школа, 1971. – С. 402.
2. Регушевський Є.С. Фонетична та граматична термінологія наукових і публіцистичних праць І.Я. Франка. (Словник). – Лексикографічний бюлетень Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні АН Української РСР. – Вип. VII. – К., 1960. – С. 52-58. У 2002 р. словник у повному обсязі видано окремою книгою: Регушевський Є.С. Словник мовознавчих термінів Івана Франка. – Сімферополь, 2002. – 118 с.
3. Пінчук С.П., Регушевський Є.С. Словник літературознавчих термінів Івана Франка. – К.: Наукова думка, 1966. – 272 с.
4. Мороз О.Н. Радянське франкознавство за п'ятдесят років. – Українське літературознавство. – Вип. 3. – ЛДУ, 1968. – С. 21.; Войтюк А.Ю. Словник літературознавчих термінів Івана Франка (рецензія). – Радянське літературознавство. – 1968. - № 3. – С. 90–91.
5. Паламарчук Л.С. Українська радянська лексикографія. – Українська мова і література в школі. – 1967. - № 10. – С. 20; Бурячок А.А. Франкове слово. – Вітчизна. – 1967. - № 9. – С. 201–203.
6. Миценко Михайло. З глибин Франкового слова. – Літературна Україна. – 11 липня 1967. – № 54 (2440). – С. 3.
7. Мацько Віталій. Словник літературознавчих термінів Івана Огієнка. – Хмельницький, 1997. – 15с.
8. Деркач В.В. Словник філологічних термінів Михайла Драгоманова. – Кременчук: Ятрань, 2000. – 186 с.
9. Масликова О.С. Словник філологічної термінології та номенклатури творів М.С. Грушевського. – Сімферополь, 2002. – 255 с.
10. У названому вище словнику С.П. Пінчука та Є.С. Регушевського біля 2000 словникових статей, у словнику В.В. Деркача понад 700 словникових статей, а в словнику О.С. Масликової понад 2500 словникових статей.